

ΜΑΙΡΗ
ΚΟΝΤΖΟΓΛΟΥ

Σκουριά
και χρυσάφι

ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΕ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Σκουριά και χρυσάφι

Ένα συγκλονιστικό έπος, μια διλογία για το πώς δημιουργήθηκε η αστική τάξη στην Ελλάδα, μέσα από την ιστορία της οικογένειας που έφτιαξε το πιο διάσημο ποτό στον κόσμο.

Νεγρεπόντε

Στο πρώτο μέρος, παράλληλα με τα ιστορικά γεγονότα, όπως: η καταστροφή των Ψαρών· η έλευση του Όθωνα στην Ελλάδα· η αντίσταση στον αυταρχισμό του, που είχε σαν αποτέλεσμα την επανάσταση του 1843 και το πρώτο Σύνταγμα· η εξέγερση το 1862 κατά της βασιλείας και η έξωσή του, παρακολουθούμε και τη συνταρακτική ιστορία της οικογένειας του Αγγελή Βαμβακά. Που φτάνει πρόσφυγας στην Εύβοια και καταφέρνει να γίνει μεγάλος έμπορος για τα μέτρα του νησιού και της εποχής.

Η οικογενειακή και επαγγελματική ρουτίνα θα αλλάξει όταν ένας από τους γιους του, ο Αντώνης, θα ζητήσει να εμπορευθεί στον Πειραιά, ενώ το ίδιο διάστημα μια επιστολή από τα Ανάκτορα καλεί την πρωτότοκη κόρη του, την Αυγουστίνα Βαμβακά, να γίνει Δεσποινίδα επί των Τιμών της βασίλισσας Αμαλίας. Και τα δυο ετεροθαλή αδέρφια ζώντας στο κέντρο του νέου κράτους θα μοιραστούν το ίδιο όνειρο: Να φτιάξουν το καλύτερο ποτό στον κόσμο.

Πόρτο Λεόνε

Ο Αντώνης Βαμβακάς με τη βοήθεια της Αυγουστίνας, την οικονο-

μική συνδρομή ισχυρού σύμμαχου, τις γνώσεις ενός αναρχικού οινολογού και γάμους από συμφέρον, θα φτιάξει το Ποτό που θα κάνει επιτυχία σε ολόκληρο τον κόσμο.

Την ίδια στιγμή η Ελλάδα και τα τουρκοκρατούμενα ακόμη μέρη της σπαράσσονται από εμφύλιους πολέμους, αιματοβαμμένα απελευθερωτικά κινήματα, ενώ ασταθείς κυβερνήσεις θα οδηγήσουν τη χώρα δυο φορές σε χρεοκοπία.

Οι προσωπικές ζωές των ηρώων, στιγματισμένες από τους συμβιβασμούς που έκαναν, θα κυλήσουν ανάμεσα σε στιγμές δόξας και παγκόσμιας φήμης, αλλά και ανείπωτου πόνου.

Γιατί τελικά...

Σκουριά και χρυσάφι είναι όλα.

Χαλκίδα, Απρίλης 1869

Ο ήχος από κρουστό μετάξι τούς κάνει να σηκώσουν τα κεφάλια. Στρίβουν τους μουσκεμένους λαιμούς που ασφυκτιούν μέσα στα κολάρα –όσοι φορούν–, και οι γυναίκες, Μαρώ, Ευανθούλα του Χαρίλαου και Πηνελόπη, σταματούν να κάνουν αέρα στη χήρα, μετέωρα μένουν τα ριπίδια.

Κάθονται πολλές ώρες άπραγοι και έχουν κουραστεί, έχουν διηγηθεί όσα περιστατικά με τον πατέρα τους θυμάται ο καθένας, χλιοειπωμένες ιστορίες βέβαια, πολλά τα χρόνια που τους χωρίζουν από εκείνες τις στιγμές, μπερδεύεται η αλήθεια με τη φαντασία. Έριχναν ένας ένας το υλικό του στο καζάνι που έβραζαν οι οικογενειακές στιγμές κι έβγαινε παράξενο το χαρμάνι. Είναι διαλυμένοι από το αρχικό κλάμα, την προσπάθεια να μην κάνουν τη μάνα και τα μικρά να πονέσουν παραπάνω, διαλυμένοι από την απώλεια και πώς τη νιώθει ο καθένας τους, γέρνουν τα βλέφαρα πια, γέρνει ο καθένας στις δικές του σκέψεις σαν σε μαξιλάρι προσφιλές.

Ο ήχος από τη μακριά φούστα που σέρνεται στο πάτωμα τους κάνει να σηκώσουν τα κεφάλια. Η Αυγουστίνα ανοίγει με αποφασιστικότητα το παράθυρο και εισπνέει λαίμαργα το πρώτο κύμα του θαλασσινού αέρα που ορμάει στη σάλα, όλος περιέργεια. Κάνει μια γρήγορη περιφορά, στο άγγιγμά του οι φλόγες των κεριών γέρνουν και υποκλίνονται στον νεκρό, αραιώνει το άρωμα από το θυμιατό που καίει στο πλάι του εκλιπόντος. Δίνει ένα απαλό χάδι στα μάγουλα με το αδιόρατο σημάδι από στεγνωμένα δάκρυα και ενώνεται με τους αναστεναγμούς της χήρας. Οι φλόγες επανέρχονται στην

αρμόζουσα κάθετη θέση, η μυρωδιά του θυμιατού ανακατεύει πάλι τα στομάχια.

Η Αυγουστίνα με ανανεωμένο θάρρος πλησιάζει το κιβούρι, αποφασιστικά ανασηκώνει το σάβανο και χωρίς να κοιτάει χαϊδεύει το σημάδι στο παγωμένο μέτωπο· τρεις σχεδόν αδιόρατες κόκκινες βούλες. Ξαναγυρίζει στη θέση δίπλα στη μητέρα, της πιάνει το χέρι.

«Τώρα δεν θα κλάψει κανείς» διατάζει χαμηλόφωνα η χήρα, και όλοι γνωρίζουν πως όταν η γλυκομίλητη Τερέζα έχει αυτόν τον τόνο στη φωνή δεν σηκώνει αντιρρήσεις. «Γιατί το έκανες;» δείχνει με το πιγούνι το παράθυρο. «Θα μας ακούνε απόξω...»

Η Αυγουστίνα φέρνει το αρωματισμένο μαντιλάκι στη μύτη ελπίζοντας να καταλάβει η μάνα της και να μην αναγκαστεί να το ξεστομίσει. Εκείνη όμως συνεχίζει να την κοιτάει κατάματα και να περιμένει απάντηση, σίγουρα ο πόνος έχει θολώσει το μυαλό της ευαίσθητης και διακριτικής Τερέζας.

«Μυρίζει...» ψιθυρίζει και νοερά παρακαλεί να μην είναι ασεβής. Παραβαίνοντας δε την εντολή που μόλις έχει δοθεί, ξεσπάει σε ήσυχο κλάμα.

Αναδεύονται στις θέσεις τους όλοι. Κι αυτοί που κάθονταν γύρω από το φέρετρο και οι άλλοι που είχαν πιάσει τις πολυθρόνες. Τα παιδιά του. Τα παιδιά τους. Ευτυχώς που δεν υπήρχαν ξένοι, η χήρα, αντίθετα με ό,τι συνηθιζόταν, είχε ζητήσει να μην πάει κανείς πριν την κηδεία και είχε εισακουσθεί. Είναι αλήθεια... Ο... ο νεκρός μυρίζει... Όμως ούτε στον εαυτό τους δεν είχαν τολμήσει να το ομολογήσουν, πόσο μάλλον να το εκφράσουν, να στενοχωρήσουν κι άλλο τη μάνα. Που είναι ρημαγμένη. Όλοι κάνουν υπομονή... Ακόμα κι η έγκυα που θα 'χε και τα χίλια δίκια, ακόμα και κείνη τσιμουδιά δεν έχει βγάλει.

Κάποιοι από τους γιους δείχνει να ενοχλείται από την απάντη-

ση της Αυγουστίνας. Αυτός πάντα ήταν σε διαμάχη με τους υπόλοιπους, όχι γιατί δεν τους αγαπάει, αλλά γιατί θα ήθελε να έχει τις ζωές τους. Νωρίς είχε αποφασίσει για τη δική του και νωρίς την είχε απορρίψει.

Κανείς σεβασμός πια στον νεκρό πατέρα που της είχε τόση αδυναμία! Τα βάζει –από μέσα του– με την αδελφή του. Ανταλλάσσει ματιές με όλους, αναζητώντας υποστήριξη, χαμηλώνουν εκείνοι τα μάτια.

Είναι η πάσα αλήθεια. Ο νεκρός... μυρίζει.

Ο Απρίλης είχε σκαφαλώσει στο εικοστό του σκαλοπάτι, Μάης ολάνθιστος σε δέκα μέρες.... σε διακόσιες σαράντα ώρες... σε... πόσα λεπτά άραγε... όχι πως έχει σημασία... Σκέψεις σκόρπιες, άχρηστες, για να απασχολούν το μυαλό, να το παίρνουν από το θλιβερό γεγονός.

Χτύπησε η πόρτα κι ο διάκονος που μπήκε με μάτια κόκκινα από την αϋπνία, αφού σταυροκοπήθηκε στην εικόνα του Ταξιάρχη που έστεκε πάνω από το φέρετρο, μετέφερε το μήνυμα πως ο Δεσπότης περίμενε οδηγίες για το τι ώρα θα γινόταν η κηδεία την επομένη.

Πειραιάς, Δεκέμβρης 1899

Τούτη είναι η νύχτα που θα καταγράψω τη ζωή μας. Όχι με μελάνι και πένα, όχι. Στο αίμα της καρδιάς, που πονάει να σπάσει, θα βουτήξω τη θύμηση, χρόνια το αποφεύγω άμα τώρα πρέπει να γίνει, άγνωστο αν αύριο θα υπάρχει.

Κανείς άλλος δεν ξέρει τις λεπτομέρειες, σ' εμένα πέφτει ο κλήρος, σ' εμένα που σαν θεός μοίρασα τη χαρά και τη δυστυχία.

Σε λίγες μέρες μπαίνουμε σε έναν άλλον αιώνα.

Είμαι γεμάτος εμπειρίες. Οι αναμνήσεις ξεχειλίζουν. Αν πρέπει με δυο λέξεις να περιγράψω πώς νιώθω θα πω ότι είμαι ικανοποιημένος. Και μετανωμένος. Για πολλά.

Δεν ξέρω αν υπήρξα καλός άνθρωπος. Μόνο πως ήμουν αποφασισμένος για όλα, αρκεί να έκανα το όνειρό μου πραγματικότητα. Και αυτή η πραγματοποίηση δεν έρχεται όπως την ονειρεύεσαι. Χρειάζεται θυσίες. Και εγώ θυσίασα πολλά στον βωμό της θεάς Τύχης. Και εκείνη μου το ανταπέδωσε.

Δίκαια πράγματα. Μου δίνεις, σου δίνω.

Ψαρά, Ιούνιος 1824

«Βάλε φωτιά, Αντώνη!» ούρλιαξε ο καπετάν Βρατσάνος* και τύλιξε τον γιο του με μια τελευταία ματιά.

Η τραχηλιά** του ήταν γιομάτη αίματα, ίσως και να είχε λαβωθεί.

Μήπως και ποιος δεν αιμορραγούσε τέτοιαν ώρα; Μόνο αυτό σκέφθηκε την ύστατη στιγμή ο σταυραδερφός του ο Αγγελής, σταυραδερφός και ομογάλακτος και έκλεισε τα μάτια σαν το χέρι του παλικαριού κατέβηκε προς το μπαρούτι.

Όταν το χαμπέρι της Επανάστασης έφτασε στο απομονωμένο νησί, ο Αγγελής δρασκέλιζε τα είκοσι. Η καμπάνα του Αϊ-Νικόλα χτυπούσε χαρμόсуνα και οι άνθρωποι πήραν να κατεβαίνουν προς τον γιαλό, ανεμίζοντας τα κόκκινα μαντίλια τους οι γυναίκες, πετώντας τα σκουφιά τους οι άντρες.

Σημαδεμένο το νησί, σημαδεμένοι και οι άνθρωποι που το κατοικούσανε. Θέλεις το άγριο πέλαγο και οι τρελοί αέριδες, θέλεις τα γυμνά βουνά και τα μαύρα βράχια, θέλεις που 'σανε μοναχοί καταμεσής στη θάλασσα και γειτόνους δεν είχανε, η ψυχή τους είχε ψηθεί στα δύσκολα. Κι αυτό που λένε να μην εύχεσαι να σου δώσει ο Θεός όσα μπορείς να αντέξεις, κι αυτό αλήθεια είναι.

* Δημήτριος Βρατσάνος, μέλος της Φιλικής Εταιρείας και δημογέροντας. Σκοτώθηκε μαζί με άλλους Ψαριανούς στο φρούριο Παλαιόκαστρο το 1824 στην καταστροφή των Ψαρών.

** Πουκάμισο, στο τοπικό ιδίωμα των Ψαρών.

Γιατί συνέβη και στα Ψαρά.

Είχε τρέξει και ο Αγγελής μαζί με τους άλλους, δεν τον ένοιαζε που οι γυμνές του πατούσες γδέρνονταν στις πέτρες της ρούγας, μαθημένος ήταν, λίγες φορές είχε βάλει παπούτσια στα ποδάρια, ξυπόλυτος πάντα, είτε καλαφάτιζε τις βάρκες και τις γαλιότες* είτε ξεχέρωνε, έσκαβε, κορφολογούσε το αγαπημένο του αμπελάκι.

Και όσο κατηφόριζε χαμογελούσε γιατί ονειρευόταν να 'ναι λεύτερος και να ξαπλώνει τεμπέλικα κάτω από τις κληματαριές που λιάζονταν στους πρόποδες ενός από τους λόφους του νησιού. Λόφοι μικροί και μεγαλύτεροι που περιστοίχιζαν και προστάτευαν το πεδινό τμήμα στο κέντρο του νησιού, το μοναδικό εύφορο και σχετικά απάνεμο μέρος, αφού αγέρηδες έγδερναν το υπόλοιπο.

Όμως ακόμα και εκεί, σαν έπιαναν οι νοτιάδες, τα λιανά δεντράκια λύγιζαν, τα φυτά ξεριζώνονταν και τα σταφύλια σέρνονταν παραζαλισμένα στο χώμα. Άγριο μέρος... Άμα και λατρεμένο.

Ίσως γι' αυτό και να ήταν τόσο νόστιμο και φημισμένο το κρασί τους, ίσως γι' αυτό να έπαιρναν τα μυαλά αέρα τόσο γρήγορα όταν το γλεντούσαν, γέννημα του Αίολου ήταν το κρασί των Ψαρών.

Συνέχιζε να κόφτει** ξυπόλυτος ο Αγγελής και γλύκανε πάλι το μέσα του σαν σκέφτηκε τις δυο, όλες κι όλες, φορές τον χρόνο που στα ποδάρια του έβανε το μοναδικό του ζευγάρι παπούτσια. Η μια ήταν η γιορτή των Ταξιαρχών, η ονομαστική του γιορτή δηλαδή, τότε που δεν χόρταινε να τρώει από το ταψί τον χαλβά που έφτιαχνε η μάνα του και η άλλη ήταν στο πανηγύρι όξω από το μοναστήρι της Παναγιάς, ψηλά στο βουνό. Χόρευε ο Αγγελής τον συρτό αντάμα με τη μικρή τους Αυγουστίνα, χόρευαν άκρια τα αδέλφια, στο χέιλος του γκρεμού, προκαλώντας θαρρείς το άγριο πέλαγο. Και

* Γρήγορο, ελαφρύ και ευέλικτο πλοίο, εξέλιξη της γαλέρας.

** Τρέχει, στο τοπικό ιδίωμα.

τούτη η μεγάλη γιορτή ήταν η μοναδική περίπτωση που η μάνα επέτρεπε τη διασκέδαση στην ίδια και στα παιδιά της, ορφανά τα είχε αναθρέψει και δεκαπέντε χρόνια τώρα το πένθος δεν το 'βγαζε από πάνω ούτε και από μέσα της. Γι' αυτό και δεν είχε αφήσει μέχρι τα τότες τον γιο της να φύγει στα καράβια, όπως έκαναν όλοι οι νέοι του νησιού, βαρύ το φορτίο να τα μεγαλώσει μόνη, μα πιο βαρύ να έχανε και εκείνον. Έφτανε και περίσσευε που άντρα, πατέρα και δυο αδέρφια τούς είχε καταπιεί η λάμια η θάλασσα – μαύρη η μοίρα της, πιο μαύρη των αρσενικών της οικογένειάς της!

Δεν είχε αφήσει τον Αγγελή κι ας ήταν ασήκωτη η φτώχεια τους, κι ας στέναζε το παιδί κάθε τόσο που άλειφε πίσσα στα πλεούμενα με τα οποία ποτέ δεν θα ταξίδευε, κι ας αρμένιζαν στα μάτια του ξένες θάλασσες, ας πρασίνιζαν μέσα του ξένοι τόποι με δασωμένα βουνά.

Να, τέτοια σκεφτόταν καθώς κατέβαινε προς τον γιαλό ο Αγγελής, παρά τη μεγάλη αγάπη που είχε για τον τόπο του, ήταν νέος και έβραζε το αίμα του, ποθούσε να ανοίξει τα φτερά και να πετάξει μακριά. Ήταν όμως το καθήκον απέναντι στη μάνα και την αδελφή που τον κρατούσε καθηλωμένο στο νησί, κατά συνέπεια σε μια ζωή χωρίς περιπέτεια και χωρίς χαίρι, φυσικά. Τέτοια σκεφτόταν και κόντευε να φτάσει, έτσι κι αλλιώς τρεις δρασκειλιές δρόμος ήταν, βιαζόταν, ήθελε να μάθει τα καθέκαστα· αν έφενυγε ο Τούρκος, θα άλλαζαν τα πάντα, ο νους του πλημμύρισε ξαφνικά από το όραμα της λευκής σημαίας με τον γαλάζιο σταυρό να ανεμίζει πάνω στο φρούριο. Κι όπως χοροπηδούσε σαν το κατσίκι σκάλωσε η βράκα του σε μια ξερολιθιά και σκίστηκε, θα τον κατσάδιαζε πάλι η μάνα, δεν έπαιρνε άλλα μπαλώματα πια, αλλά κείνη τη στιγμή τίποτα δεν τον ένοιαζε, η ψυχή του ήδη πετάριζε στον γαλανό ουρανό και άρπαξε το χέρι που του έτεινε ο Αντώνης σαν ανταμώθηκαν στη στροφή του μονοπατιού. Του Αντώνη του ομο-

γάλακτου αδελφού και φίλου, γιου του πιο πλούσιου καπετάνιου των Ψαρών. Του Αντώνη του ομορφόπαιδου που φορούσε στραβά τον βελούδινο σκούφο και ήταν παλικάρι τρανό, έκαιγε καρδιές με τα νιάτα και την αντροσύνη του.

Έτσι έλεγε η μάνα του Αγγελή, που τον αγαπούσε σαν δικό της γιο, τον είχε αναστήσει με το γάλα της, βλέπεις, γιατί η καπετάνισσα αρρώστησε όταν τον γέννησε, κι εκείνη, η Μαρώ, η μάνα του Αγγελή, είχε γεννήσει ένα νεκρό κοριτσάκι μια μέρα πριν έρθει στον κόσμο το καπετανόπουλο. Αν και φτωχιά κοπέλα η Μαρώ, ήταν σογιασμένη*, το ίδιο και ο άντρας της, κι αυτό είχε ανακουφίσει τους καπεταναίους – μικρό το νησί, λίγοι οι άνθρωποι, και έλαχε άλλη λεχώνα να μην υπάρχει για να βυζιάξει το νιογέννητο.

Ο Αντωνάκης ποτέ δεν ξέκοψε από το σπιτικό της Μαρώς κι ας στράγγισαν τα βυζιά της, τη μυρωδιά της αποζητούσε πιότερο από της μάνας του και όταν η φτωχιά γυναίκα, λίγα χρόνια μετά, απέκτησε τον γιο της –μεγάλη η δόξα του Κυρίου!–, τα παιδιά γινήκανε φίλοι, αδέρφια να λέμε καλύτερα, και ο Αγγελής της μεγάλωσε αγαπώντας και θαυμάζοντας τον Αντώνη, τον αρχηγό, τον δάσκαλο, που του εμφύσησε στην ψυχή το όνειρο της λευτεριάς.

Σαν έβγαλε χνούδι και ο Αγγελής σι' απανώχειλό του, τα αγόρια γινήκανε και σταυραδέρφια κάτω από τον ίσκιο του γενοβέζικου κάστρου**, ενώνοντας τα αίματά τους και παίρνοντας όρκο στον Θεό και στα κύματα του πελάγου, να μη χωρίσουν ποτέ.

Και όσο άντρευναν, η ελπίδα να γενούν και κανονικά αδέρφια

* Σογιασμένοι – ασόγιαστοι (κουγιουγλούδια): κοινωνικός διαχωρισμός των Ψαριανών, με κριτήριο την αποδεδειγμένη τιμότητα και όχι τον πλούτο. Ασόγιαστοι ήταν και οι ξένοι, οι μη Ψαριανοί.

** Παλαιόκαστρο: από τα μέσα του 14ου αιώνα τα Ψαρά, όπως και η Χίος, διοικούνταν από τους Γενούτες της Μαόνα που έφτιαξαν το σχρωματικό έργο.

μεγάλωνε κι αυτή, είχε αδελφή όμορφη ο Αγγελής, την Αυγουστίνα, είχε και το καπετανόπουλο αδελφάδες, τι διάολο, κάτι θα γινόταν, θα διασταυρώνονταν και κάπως αλλιώς τα αίματά τους. Γελούσαν με κόκκινα μάγουλα όταν τα έλεγαν αυτά, άναβαν και κόρωναν μόνο με τη σκέψη πως... κάποτε... σύντομα... θα...

Και μέχρι εκείνη τη μέρα που ηχούσε το σήμαντρο του Αϊ-Νικόλα και όλοι έλεγαν πως είχε γενεί επανάσταση πέρα στον Μοριά, αγώριστοι ήσανε.

Έπιασε λοιπόν το χέρι του φίλου του ο Αγγελής και το 'σφιξε, μπορεί ο ίδιος να ήταν αψώματος* και να 'νιωθε σαν να μην ήταν έτοιμος, όμως έπαιρνε δύναμη από τον άλλον, τον λεβέντη.

Με το που είχαν μάθει οι ατρόμητοι μπουρλοτιέρηδες Ψαριανοί για την επανάσταση του παπά στην Πελοπόννησο πύκνωσαν τις επιθέσεις τους στον τουρκικό στόλο. Επί τρία σχεδόν χρόνια είχαν γενεί πληγή σκέτη· χτυπούσαν με τα γρήγορα πλεούμενά τους τα εχθρικά, κούρσευαν όπλα και πυρομαχικά, τα 'βαναν μπουρλότο, προκαλώντας έτσι μεγάλη χασούρα στην αυτοκρατορία που δεν μπορούσε να στείλει ενισχύσεις στον Μοριά. Έστερα χώνονταν στα βραχώδη λιμανάκια του Δασκαλειού, στο Πρασονήσι και στην Κουτσουλιά** και χάνονταν πριν ακόμη συνέλθει από την έκπληξη ο οχτρός.

Πάνω λοιπόν που οι Ψαριανοί έλπιζαν πως ζύγωνε η λευτεριά, έγειρε το καντάρι από την άλλη πλευρά, ο σουλτάνος ζήτηξε να δει πού στα κομμάτια βρισκόταν το νησί που τόσο τους έμπαινε στο ρουθούνι. Γέλασε στην αρχή μόλις του το 'δειξαν στον χάρτη· μια αδιόρατη κουκκίδα, μια τόση δα βουλίτσα από μελάνι. Έστερα όμως

* Αδύναμος, στο τοπικό ιδίωμα.

** Βραχονησίδες του νησιωτικού συμπλέγματος των Ψαρών.

ντράπηκε, κοκκίνισε, στο τέλος οργίστηκε, τράβηξε τα γένια του και μανιασμένος έξυσε με το νύχι την κουκκίδα. Βγήκε το μελάνι από το χαρτί, το νησί εξαφανίστηκε και τότες όλοι κατάλαβαν την εντολή.

Ο Πατισάχ –ο Αλλάχ να τον έχει καλά!– θα έπαιρνε εκδίκηση, το νησί θα σβηνόταν από τον χάρτη. Και έτσι, δέκα χιλιάδες αφιονισμένοι στρατιώτες φορτώθηκαν στα καράβια και κίνησαν για το νησάκι που ονειρευόταν τη λευτεριά. Το πέλαγο γέμισε πανιά. Κι όλα γινήκανε εφιάλτης.

Οι Ψαριανοί ήταν αποφασισμένοι να αγωνιστούν και να νικήσουν, μόνο να είναι λεύτεροι δέχονταν για μοίρα τους, έτσι είχαν μάθει. Λευτεριά. Ή θάνατο.

Θέλεις γιατί ζυγίστηκαν λάθος οι καταστάσεις, θέλεις το χούτι το κακό της φυλής, πάντως στη συνέλευση των προκρίτων είχαν νόφιτες* και με τα πολλά, όταν κάποιοι υποχώρησαν, επικράτησε η γνώμη να αμυνθούν από την ξηρά και όχι με τα πλοία τους.

Ήταν δύσβατο βλέπεις το νησί και πίστευαν πως θα κατάφερναν να ελέγξουν την απόβαση του οχτρού, υπολόγιζαν πως θα γινόταν από την ομαλή πλευρά, από την άλλη ήταν σχεδόν αδύνατο, απότομα και κοφτερά τα βράχια, ποιος να τολμήσει, πώς να τα καταφέρει;

Και για να 'ναι σίγουροι πως δεν θα υπήρχαν διαρροές, πως κανείς δεν θα μπόραγε να φύγει, έβγαλαν τα πηδάλια από τα πλοία. Μονόδρομος λοιπόν η νίκη. Λευτεριά ή θάνατος. Και πάλι.

Ο εχθρικός στρατός είχε χάρτες με την οχύρωση του νησιού που τους είχαν δώσει κατάσκοποι από καιρό εγκαταστημένοι εκεί προσποιούμενοι τους Ρωμιούς. Δυο φορές προσπάθησε ο οθωμανικός στόλος, διακόσια καράβια με αμιράλη Φραντσέζο και δέκα χιλιάδες

* Διαμάχες, στο τοπικό ιδίωμα.

Τουρκαλβανούς, να πλευρίσει στα Ψαρά μα δεν τα κατάφερε. Εξοργισμένος ο Χοσρέφ πασάς* αποβίβασε τους τρεις χιλιάδες Τουρκαλβανούς του στον Ερινό**, την πιο δύσβατη περιοχή που τη φύλαγε μόνο μια μικρή φρουρά.

Δεν ήταν λοιπόν πως δεν τα 'χαν λογαριάσει σωστά οι Ψαριανοί, έφταιγε που ήσανε λίγοι. Πώς να φυλάξουν από παντού το νησί τους;

Σκαρφάλωσαν οι άγριοι χαλώντας όσους φύλαγαν το μέρος και σκορπίστηκαν σαν λυσσασμένα ζαγάρια. Σύντομα οι νησιώτες βρέθηκαν μεταξύ δυο πυρών και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν προς το εσωτερικό. Στο μεταξύ βγήκαν στη στεριά και οι υπόλοιποι εχθροί και κατέκτησαν το νησί θερίζοντας κεφάλια, ανοίγοντας κοιλιές, καίγοντας σπίτια και σπαρτά. Συντριπτικά περισσότεροι από τους νησιώτες και όσους είχαν έρθει από την ηπειρωτική Ελλάδα για να συνδράμουν στον αγώνα τους, ταχιά έφτασαν ως τον οικισμό, τη Χώρα σαν να λέμε. Φωτιά και σπάθα, μόνο όσοι πρόλαβαν να κρυφτούν στο φρούριο γλίτωσαν. Ανάμεσά τους και τα δυο σταυραδέρφια, ο Αγγελής και ο Αντώνης υπό τις εντολές του καπετάν Βρατσάνου, πατέρα του δεύτερου. Όλοι τους αποφασισμένοι για όλα.

Τρίτη μέρα της πολιορκίας και γύρω, όπου κι αν κοιτούσες, όλα ήταν μαύρα. Σπίτια, εκκλησιές, λόφοι. Μαύρα από τη λαίλαπα της φωτιάς, μαύρα σαν τις καρδιές τους. Τρίτη μέρα της πολιορκίας, και ο Αγγελής έπαιρνε μιαν ανάσα στη σκιά, για ώρες φυλούσε καραούλι κάτω από το λιοπύρι, με τα μάτια καρφωμένα στα αποκαϊδια των σπιτιών, πέρα στον οικισμό. Έπρεπε να 'χουνε τον νου τους, να αντιληφθούν και την παραμικρή κίνηση, μιλιοϋνία ο οχτρός και κρύ-

* Αρχηγός της εκστρατείας εναντίον των Ψαρών.

** Στα βορειοανατολικά του νησιού.

βονταν στα πουρνάρια. Εξαντλημένοι όλοι τους από την αγωνία και τον φόβο, ογδόντα ωρών αϋπνία κουβαλούσαν στα πρησμένα βλέφαρα, μήτε για ένα λεπτό δεν είχαν κλείσει μάτι. Μαυρισμένα τα μούτρα και οι τραχηλιές από το μπαρούτι, μουσκεμένα στον ιδρώτα τα σκουφιά, τα δάχτυλα ματωμένα από το κράτημα της μπιστόλας και του σισανέ. Κοφτές οι ανάσες, λαχανιασμένες οι φωνές, δίψα και πείνα βασανιστικές – άδειοι οι μπούρμπουλες*, άδεια και τα μπουρνιά**, ποιος να βρει χρόνο να τα γιομίσει, αν υποθέσουμε πως ακόμη υπήρχε κάπου νερό. Πόσο μπορεί να βάσταγαν;

Προσπαθούσε να ξαποστάσει λίγο ο Αγγελής από τον κάματο της μάχης, που και μάχη κανονική δεν ήταν, ενώ η αμφιβολία τού ροκάνιζε την ψυχή. Μήπως θα ήταν σωστότερο να είχε στείλει τη μάνα και την αδελφή του στο μοναστήρι της Θεοτόκου*** που βρισκόταν μακριά, σκαρφαλωμένο στο βουνό και σε μέρος τόσο δύσκολο να τ' ανεβείς που, αν δεν ήξευρες το μονοπάτι, δεν το έβρισκες, άρα πώς να τα κατάφερνε ο οχτρός;

Να, τέτοια υπολόγιζε μέσα στην παραζάλη, αυτά τον έτρωγαν, ήταν ο μοναδικός προστάτης τους και ίσως έπρεπε να είχε φερθεί αλλιώς, ίσως να... Τι να; Σάμπως κι ήξερε τι έπρεπε να κάνει; Σάμπως έτσι όπως είχαν έρθει τα πάνω κάτω ποιος να κάτεχε το σωστό;

Στα αυτιά του έφταναν τα βογκητά όσων δεν είχαν την τύχη να πεθάνουν από τη χατζάρα μια και καλή και τώρα κείτονταν πληγωμένοι κάτω από τον καυτό ήλιο. Άκουε και τα σκυλιά να αλυχτάνες και προμήνυναν ακόμα μεγαλύτερο κακό, άκουε και τα θαλασσοπούλια που έκρωζαν ανατριχιαστικά, τα φανταζόταν να ορμούν στα κουφάρια –μέχρις εκεί πάνου έφτανε η αποφορά και τους ανακάτευε

* Στάμνες, στο τοπικό ιδίωμα.

** Πιθάρια, στο τοπικό ιδίωμα.

*** Μονή Κοίμησης Θεοτόκου, έτος ίδρυσης 1780.

τα τζιέρια—, και τον έπιανε τρέλα που δεν μπόραγαν να βοηθήσουν τους ζωντανούς, να θάψουν τους νεκρούς.

Ξαφνικά —και τι σου είναι ο νους τ' ανθρώπου, πώς ξεφεύγει, πώς χάνεται καμιά φορά!—, ξαφνικά έφτασε ένα και μόνο γκάρισμα να ξεχαστεί για λίγο, να ονειρευτεί τα παλιά. Ή μήπως τούτη είναι η άμυνα της ψυχής, μη διαλυθεί, μη και σπάσει σε χίλια κομμάτια;

Είδε λοιπόν το παλικάρι, μέσα σε ένα χρυσό φως, είδε τον εαυτό του μικρό, μπορεί και να μην είχε πάει ακόμη στο σχολειό, σε κείνο που ο παπα-Χρυσόστομος, καλόγερος από την Παναγιά, τους μάθαινε τα γράμματα, ξαναείδε σαν να ήταν χτες τον εαυτό του καβάλα στον μαύρο γάιδαρο του μπάρμπα του. Που και εκείνος είχε χαθεί νέος, τόσο νέος, τον είχε καταπιεί η θάλασσα. Όπως όλο του το σόι, θαρρείς. Τραβούσαν για το μοναστήρι, λέει, καλοκαίρι, ζέστα και τζιτζίκια, οι σαύρες λιάζονταν στις πέτρες, ο τόπος μοσχοβολούσε θυμάρι, η μάνα είχε στο βυζί την Αυγουστίνα. «Βάλε το παιδί πάνω στον Καραά» είχε ορμηνέψει τον αδελφό της που της πρότεινε να καβαλήσει εκείνη, να ξεκουραστεί τώρα που βύζαινε. «Βάλε το παιδί, είναι αδύναμο, δεν το βλέπεις;» και τον είχε αγκαλιάσει με ένα σπάνιο χαμόγελό της.

«Μάνα» δάκρυσε ο Αγγελής. «Μάνα, με την πίκρα σκαλωμένη στα χείλη σου πάντα. Όμως η έγνοια σου φτερούγα στο πλευρό μου, μάνα, στήριγμα ακλόνητο». Έπιασε τον μαλαματένιο σταυρό που είχε κρεμασμένο στο στήθος, έψαξε τα λόγια της προσευχής μα δεν τα βρήκε εντός του. Ας τους βοηθούσε ο Θεός, αυτό ευχήθηκε, ούτε ικεσία ούτε τίποτα, οι ακτίνες του ήλιου τού τρυπούσαν το κρανίο σαν πυρωμένα καρφιά και άκουγε το σούρσιμο των βημάτων του θανάτου καθώς περιδιάβαινε το νησί τους με ματωμένη χατζάρα στο χέρι.

Κάτι έλεγε ο συλλοϊσμένος καπετάνιος πιο πέρα και έτσι, με τη φωνή εκείνου, βγήκε ο Αγγελής από την παραίσθηση. Μα δεν πρόκαμε να ρωτήσει, ξαφνικά βροχή άρχισαν να πέφτουν τα φουσέκια.

«Τι είναι; Τι τρέχει;»

Ο καπετάνιος κούνησε το κεφάλι, στα μάτια του μέσα η απόγωση σωριαζόταν ίδια με στάχτη.

«Έφτασαν στα κανόνια του Αϊ-Νικόλα» είπε μετά από μικρό δισταγμό. «Βαστάτε, παλικάρια! Δύσκολα τα πράγματα, αλλά θα τα καταφέρουμε!»

Η αλήθεια ήταν το καλύτερο όπλο, έπρεπε όλοι να γνωρίζουν.

Έβγαλαν εκείνοι τους σκούφους, σφούγγισαν τα μέτωπα, σφούγγισαν και τα μάτια που έτσουζαν, μπορεί να ήταν από τους καπνούς, μπορεί από τον ιδρώτα, μπορεί και από τα δάκρυα που έτρεχαν ασταμάτητα, μόνο το σάλιο είχε πήξει στα λαρύγγια, τόσες ώρες διψασμένοι.

«Ωχ μάνα μου, πάει, τέλειωσε...» κλαψούρισε κάποιος, και ένας άλλος, ίσως και ο γεροντότερος, τον μάλωσε, γύρισε προς όλους, το έβλεπε –ανθρώποι ήταν– πως ο φόβος είχε πλακώσει τις ψυχές τους:

«Πάψτε τις ακακίες*, μπρε! Ο τόπος τούτος ποτέ δεν θα γενεί τούρκικος! Διαταές, καπετάνιο!».

Όλοι αναθάρρησαν, ήταν γενναίοι, δεν θα χάνονταν έτσι αμαχητί.

«Αγάντα! Αγάντα, παλικάρ...» φώναξε για να τους δώσει κουράγιο, αλλά κείνη τη στιγμή το φρούριο σείστηκε από την πρώτη μπόμπα.

Η άνιση μάχη κράτησε ώρες πολλές.

Οι πολιορκημένοι, Ψαριανοί και Θεσσαλομακεδόνες που είχαν έρθει να τους βοηθήσουν, ίσαμε τρεις χιλιάδες όλοι κι όλοι κάτω από το αδυσώπητο λιοπύρι πολεμούσαν σαν σκυλιά, γέμιζαν, βαρούσαν, κρύβονταν, ξαναγέμιζαν κι ας ήξεραν, ας ήταν ολοφάνερο πια πως το τέλος ήταν προδιαγεγραμμένο. Κλεισμένοι εκεί μέσα πόσο καιρό

* Ανοησίες, στο τοπικό ιδίωμα.

θα μπορούσαν να αντέξουν; Θα πέθαιναν. Όλοι. Άμα δεν ήταν αυτό που τους λυπούσε τόσο, τη σκέψη τους βασάνιζε η τύχη των αμάχων που βρίσκονταν όξω από το κάστρο, γι' αυτούς υπόφεραν πότερο, πώς θα μπορούσαν να τους φυγαδεύσουν, πώς θα γινόταν να τους περνούσαν ανάμεσα από τον οχτρό; Αν ζούσε κανείς...

Βάστηξαν γερά μέχρι το ηλιοβασίλεμα. Όταν θα 'πεφτε το σκοτάδι, θα σταματούσαν, θα 'παιρναν μιαν ανάσα, ευτυχώς το φεγγάρι είχε σβήσει πριν από δυο μέρες, ίσως κάτι να κατάφερναν. Ιούνης με τις πιο μεγάλες μέρες, μακάρι και να ερχόταν νωρίτερα τούτη η νύχτα!

Όμως για κείνους δεν θα νύχτωνε ξανά ποτέ, την ώρα που ο ουρανός, τα βουνά, η θάλασσα κι η πλάση όλη είχαν βαφτεί μενεξεδιά και η γλύκα του δειλινού έκανε τις καρδιές να πλαντάζουν, εκείνη την ώρα που τα πουλιά παύουν να πετάνε και κουρνιάζουν στα βράχια αποκαμωμένα, τη μεγάλη στιγμή που σου 'ρχεται να βάλεις τα κλάματα από την τόση ομορφιά, η μπόμπα χτύπησε τον τοίχο που περιέβαλλε το φρούριο. Κουνήθηκε ολόκληρο, πήγε κι ήρθε σαν να ήταν φτιαγμένο από φύκια και κλαδάκια. Οι οχτροί είχαν στρέψει εναντίον τους τα κανόνια στον Αϊ-Νικόλα. Τα κανόνια που είχαν για να υπερασπίζονται το νησί τους από τις επιδρομές... Ωρέ και πώς τα φέρνει έτσι η μαύρη τύχη!

Ο Αγγελής, όσο παράξενο κι αν φαίνεται, πρώτα άκουσε τα κρακ από τα κόκαλα των κρανίων και των στέρνων που έσπαγαν, ύστερα τα βογκητά των πληγωμένων και τις βρισιές των συμπολεμιστών και μετά συνειδητοποίησε πως πέτρες και καδρόνια είχαν πέσει πάνω τους, πως μια πόρτα είχε πλακώσει τον ίδιο, ενώ κονιορτός, βαρύς σαν κατάρα, τους τύφλωσε όλους. Είχε σηκωθεί ζαλισμένος από καταής αφού πρώτα ξεσφήνωσε το αριστερό του χέρι, ύστερα το αριστερό ποδάρι. Είχε σηκωθεί και κοιτούσε γύρω να βρει τι είχε γίνει, να δει πόσοι ζούσαν, πόσοι είχαν χαλαστεί.

Μόνο ποθαμένους όμως αντίκριζε, μάταια έψαχνε για μια ένδειξη ζωής. Στάχτη και αίμα παντού, τα ποδάρια του δεν υπάκουγαν, το ένα ήταν και χτυπημένο και σαν μέσα σ' όνειρο έβλεπε το αίμα να σχηματίζει λίμνη γύρω από την πατούσα του. Παραπάτησε πάλι, μα δεν ήταν από τη ζαλάδα, ήταν η δεύτερη μπόμπα που χτύπησε τη βάση του φρουρίου.

Τούτη τη φορά πίστεψε –και μάλλον όλοι το ίδιο θα 'χαν σκεφθεί παραζαλισμένοι–, θάρρεψε πως αυτό ήταν το τέλος, η ραχοκοκαλιά του χτίσματος είχε πληγεί ανεπανόρθωτα, ολόκληρο κάστρο, σκαρί γερό που τρακόσια χρόνια βίγλιζε το πέλαγο κόντρα στους αέρηδες, στις θύελλες και στις επιδρομές, τώρα τρεμούλιαζε λες και ήταν μέδουσα που είχε βγει στη στεριά.

Οι υπερασπιστές των Ψαρών, όσοι είχαν απομείνει ζωντανοί, σέρνονταν να μη γίνουν στόχος, έβηχαν και έφτυναν λάσπη από χώμα και αίμα. Κάποιοι που είχαν καταφέρει να ξαναπιάσουν τα όπλα αρχίνισαν να πυροβολούν στο ψαχνό· έστω και έναν οχτρό να ξέκαναν, έναν από αυτούς που πλησίαζαν απειλητικοί, κέρδος μεγάλο θα 'ταν.

«Βγήκαν όξω οι γυναίκες!»

Η φωνή, πού να 'ξερες μέσα στον χαλασμό τίνος να 'ταν, έπεσε πιο βαριά από μπόμπα στα κεφάλια τους.

«Βγήκαν όξω οι γυναίκες από τις εκκλησιές και έρχονται κατά δω! Ανοίξτε την πορτάρα!»

Δυο εκκλησιές βρίσκονταν στη σκιά του φρουρίου, ο περίβολός τους είχε οχυρωθεί για να αντικρούσουν την επίθεση και γύρω γύρω υπήρχαν υπερασπιστές – οι περισσότεροι Ψαριανοί εκεί είχαν ταμπουρωθεί για να προστατέψουν τον άμαχο πληθυσμό. Τα γυναικόπαιδα ήταν προφυλαγμένα στους ναούς όταν όμως η μπόμπα άνοιξε μια μεγάλη τρύπα στον αυλότοιχο και γκρέμισε όλο το ανατολικό τμήμα της εκκλησίας του Αγίου Λουκά, οι άνθρωποι πετά-

χτηκαν όξω αλλόφρονες και όρμησαν προς το φρούριο αναζητώντας τη σωτηρία.

«Η Αυγουστίνα! Τι θα γενεί η Αυγουστίνα;» ούρλιαξε ο Αντώνης για ν' ακουστεί στον φίλο του, ενώ αποκάλυπτε έναν συμπολεμιστή σκεπασμένο από πέτρες.

Σαν φανερώθηκε το κεφάλι, ο Αγγελής κατάλαβε πως ήταν ο φίλος και συνομήλικός του Μάρκος, ναύτης σε κάποιο από τα πλοία των Βρατσάνων. Κι αν δεν είχαν παίξει πετροπόλεμο στα μικράτα τους!

Είδε την έκφραση στα μουντζουρωμένα μούτρα του Αντώνη, έσυρε προς τα κει το πονεμένο του ποδάρι και ένιωσε την ψυχή του να χωρίζεται στα τρία. Ένα κομμάτι στον πόλεμο, το άλλο στη μάνα και την αδελφή του, το τρίτο στον λαβωμένο. Έσκυψε να βοηθήσει τον Αντώνη που πολέμαγε να ξαλαφρώσει τον Μάρκο απ' αυτά που είχαν πέσει πάνω του, ο κουρνιαχτός ακόμη δεν είχε κατακάσει, βόλια κάθε τόσο έσχιζαν τον αέρα και σαν σε όνειρο άκουσε τον καπετάνιο να τους προειδοποιεί πως σε λίγο –τα 'ξερε αυτά, τα υπολόγιζε–, σε λίγο θα έπεφτε κι άλλη μπόμπα. Και σαν απόσωσε τα λόγια, άφοβος ο καπετάνιος, έβγαλε το κεφάλι όξω από την πολεμίστρα, έκανε τα χέρια χωνί και διάταξε όλοι οι άμαχοι να μαζευτούν απάνω. Έβλεπε πως τα στίφη των Τουρκαλβανών πύκνωναν όξω από τον περίβολο, θέμα λεπτών ήταν για να μπουνε μέσα. Ξεγραμμένοι όλοι τους, το 'ξερε πια καλά, τουλάχιστον να μην έπεφταν τα γυναικόπαιδα στα χέρια των αγρίων.

«Η Αυγουστί...» πήγε να πει πάλι το καπετανόπουλο, αγωνιούσε για το κορίτσι και την τύχη του άμα...

Άμα δεν πρόλαβε να αποσώσει, πάγωσε η τελευταία συλλαβή πάνω στη διψασμένη του γλώσσα, όπως πάγωσε και το αίμα του. Μόλις είχαν γυρίσει τ' ανάσκελα τον Μάρκο...

Ξεροκατάπие ο Αντώνης, μη και μετακινηθούν κάπως τα δυο

γράμματα, το «να» από το όνομα της κοπελιάς, η τελευταία συλλαβή που 'χε απομείνει κοκαλωμένη πάνω στη γλώσσα σαν είχε δει...

Αυτό που αντίκριζαν τα μάτια τους... αυτό...

Ο Μάρκος... ήταν...

Βόγκηξε σαν πληγωμένο θηρίο, βόγκηξε και έπεσαν το νι και το άλφα πάνω στην κόκκινη μάζα που ήταν το πρόσωπο του φίλου και συμπολεμιστή τους. Το άλφα, το τελευταίο γράμμα της λέξης, το πρώτο του αλφάβητου που μάθαιναν παιδιά –μα τι σκεφτόταν τώρα!–, το άλφα ακόμα πιο άτυχο, βυθίστηκε στον αιμάτινο πίδακα που κάθε τόσο ξεπηδούσε από μια τρύπα... Θα 'ταν το στόμα του Μάρκου... ίσως και να 'ταν δηλαδή...

Στην ποδιά του πάνω ο ναύτης... ο φίλος... ο συμπολεμιστής... είχε... ήταν κάτι... υγρά ήσανε... κόκκινα και κείνα... ίσως και να σάλευαν κάπως σαν να 'χαν ζωή από μόνα τους... Μεγαλοδύναμε! Τα άντερα του Μάρκου είχαν βγει όξω από το σώμα του και χύνονταν τώρα στο πλάι!

Ο χρόνος σταματημένος πάνω στο χοντρό ξύλο που ήταν μπηγμένο στην κοιλιά του και είχε ανοίξει μια τρύπα που έπιανε όλο το σώμα. Σταματημένος ο χρόνος, αιωρούμενα πάνω από τα κεφάλια τους τα χώματα, και οι πέτρες ακόμη ακίνητες· οι ήχοι, οι μπιστολιές, τα βογκητά, οι θρήνοι, όλα υπόκωφα, σαν να συνέβαιναν χίλιες οργιές μακριά τους.

Έσκυψαν λίγο ακόμη.

Κι όμως... ο Μάρκος ζούσε.

Ζούσε κι ας μην υπήρχε πρόσωπο, ούτε σώμα ανθρώπινο υπήρχε. Κι όμως ανέπνεε. Και κάτι σάλευε εκεί που κανονικά είναι η θέση των χειλιών. Κάτι... Μια προσπάθεια... Η ύστατη... «Βαστάτε παλικάρια...» ψιθύρισε και ο πίδακας από αίμα δεν εκτινάχτηκε τούτη τη φορά. Μόνο κάτι φουσκάλες από σάλιο και αίμα... φουσκάλες που έσκαγαν αθόρυβα από τις τελευταίες ανάσες του παλι-

καριού... Έσκαγαν όλες, εκτός από μία... Την πιο μεγάλη, την τελική... Που την είχε θρέψει η ύστατη αναπνοή του Μάρκου... Μόνο εκείνη έμεινε ατόφια και υψώθηκε αργά αργά. Πέρασε πάνω από το κομματιασμένο κορμί του παλικαριού, ξεπέρασε τα κεφάλια του Αγγελή και του Αντώνη που, ακόμη φαρμακωμένοι, αμίλητοι και ανίκανοι να κάνουν το παραμικρό, τον κοιτούσαν, πήρε ύψος, ταξίδεψε γύρω από τις πολεμίστρες, τους πληγωμένους, τους γενναίους, τους αποφασισμένους και τους δειλούς, τα παιδιά και τις γυναίκες που στριμώχνονταν στα υπόγεια του φρουρίου.

Η φουσκάλα αντάμωσε το τελευταίο φως του ήλιου, την αμυδρή λάμψη του πρώτου αστεριού, ανέβηκε ακόμα, κι άλλο, κι άλλο, σεργιάνισε το Αιγαίο, τα σκλαβωμένα νησιά, τον επαναστατημένο Μοριά, τη Ρούμελη, είδε και τη Δόξα με σχισμένο φουστάνι, την είδε που δρασκελίζοντας τα ξερονήσια κατευθυνόταν προς τα Ψαρά.

Τα πόδια του ετοιμοθάνατου παιδιού τινάχτηκαν μια δυο φορές και ένα άσπρο περιστέρι –έτσι του φάνηκε του Αγγελή– φτερούγισε πέρα από το κάστρο. Η χούφτα του γιόμισε ζεστό αίμα καθώς του έκλεισε τα μάτια ανακουφισμένος. Ο Μάρκος δεν υπόφερε πια.

Σκουπίστηκε όπως όπως στην μπαλωμένη του βράκα και σταυροκοπήθηκε αφήνοντας ένα κόκκινο σημάδι στο κούτελο από τις τρεις ρώγες των ματωμένων του δαχτύλων. Ένα σημάδι που δεν θα έφευγε ποτέ.

Στο φρούριο μέσα κατέληξαν όσοι είχαν επιζήσει από την επέλαση των Τούρκων στο νησί. Θα 'ταν δεν θα 'ταν χίλιες ψυχές. Οι άμαχοι στριμωχτήκαν στα υπόγεια και στο ισόγειο την τελευταία στιγμή, λίγο πριν οι αφιονισμένοι οχτροί, αφού πέρασαν μέσα από την τρύπα που είχε ανοίξει το κανόνι, επιτεθούν και σφάξουν όλους τους τελευταίους υπερασπιστές του περιβόλου. Λαχανιασμένες ανάσες, προσευχές, δάκρυα, ιδρώτας και αίματα ανακατεύονταν με τις κραυ-

γές των τραυματιών, με τα προστάγματα των καπεταναίων που συνέχιζαν να παροτρύνουν για κουράγιο ο ένας τον άλλον, με τις βρισιές και τα «Κύριε, ελέησον» δυο ιερέων, ενώ οι μπόμπες τράβταζαν συθέμελα το φρούριο.

«Πάγαινε κάτω!» τον διάταξε ο καπετάνιος που 'χε χίλια αυτιά, δυο χιλιάδες μάτια. «Η μάνα σ' λένε πως είναι πληγωμένη και σε γυρεύει».

Ταλαντεύτηκε λίγο ο Αγγελής, η μάνα του τον γύρευε... Μα και ο αγώνας ήταν...

«Πάγαινε!» επανέλαβε ο αρχηγός και βιάστηκε το παιδί, δυο δυο κουτρουβάλησε τα πρώτα σκαλιά, παρά τον πόνο στο ποδάρι, ύστερα στριμώχτηκε στο πλήθος, η σκάλα ήταν γιομάτη γυναίκες –κάποιες μάλιστα με τα μωρά στο βυζί–, παιδιά μικρά και λίγο μεγαλύτερα, αυτοί είχαν καταφέρει να ανέβουν ίσαμε κει. Οι άλλοι είχαν σφηνώσει κάτω στο έμπα, δεν τους χωρούσε η σκάλα όλους, ήταν και κάμποσοι ανήμποροι.

Όλοι έτρεμαν σε κάθε «μπαμ!», μάτια διασταλμένα από τον τρόμο, όμως μέσα τους έλαμπε, αχνά αλλά έλαμπε, το φως της ελπίδας, δεν μπορεί κάτι θα γινόταν, τους είχαν υποσχεθεί νίκη και ήσαν γενναία παλικάρια όλοι τους, καταλάβαιναν πως δύσκολα... δύσκολα πολύ... αλλά πάλι... Γιατί έτσι είναι φτιαγμένος ο άνθρωπος, ίσαμε την τελευταία πνοή ελπίζει πως θα υπάρχει αύριο. Περίμεναν κάτι να γενεί και δεν ήθελαν να πιστέψουν πως το δικό τους μέλλον το 'λεγαν «θάνατο».

Δυσκολεύτηκε να τις βρει όταν με τα πολλά έφτασε κάτω, ήταν το σκοτάδι, ήταν και το πλήθος, ήταν και που βιαζόταν να ανέβει να πολεμήσει, βιαζόταν και να τις πάρει, να τις προστατέψει. Πώς; Ούτε και ήξερε. «Εκεί» του 'δειξε μια γειτόνισσα, το «εκεί» ήταν δύσκολο, χνότα, ιδρώτες, ζέστα και τρόμος, σχεδόν χειροπιαστά όλα, «εκεί», και δρασκελίσσε έναν γέρο και μια κοπέλα που τον έκλαι-

γε, ένα μωρό που έσκουζε στην αγκάλη κάποιου τρίχρονου παιδιού –πού να ’ταν η μάνα τους;–, κάποιους που μιλούσαν μόνοι τους και έλεγαν ασυναρτησίες... Στο τέλος τις ανακάλυψε, ήταν στο βάθος μιας στοάς σχηματισμένης από πολλές καμάρες, εκεί ήταν τα μπουρνια, άδεια από οποιαδήποτε τροφή. Πήχτρα σκοτάδι αλλά τις είδε, η μάνα ήταν γερμένη στην αγκαλιά της Αυγουστίνας που της έκανε αέρα με το μαντίλι. Αντάλλαξαν μια ματιά τα αδέρφια, και το αγόρι έπιασε το χέρι της μάνας που ακουμπούσε στο μέρος της καρδιάς της, μουσκεμένο από παγωμένο ιδρώτα. Η γυναίκα είχε γυρίσει ένα θολό βλέμμα πάνω του μα δεν έδειξε να τον αναγνωρίζει.

«Κόλπος... μπορεί...» ψιθύρισε η Αυγουστίνη. «Ξιπάστηκε από...»

Δεν συνέχισε. Ήξεραν και οι δυο από τι είχε φοβηθεί η μάνα, μήπως και ποιος είχε μείνει ανεπηρέαστος από τις σφαγές, τις φωτιές, τα ουρλιαχτά, τις μπόμπες, το θανατικό που σκορπούσαν οι Τουρκαλάδες;

«Πάγαινε πάνω!» η Αυγουστίνη του ’δωκε την αντίθετη από τον καπετάνιο διαταγή, φωνάζοντας στο αυτί του. Το λερωμένο της καθάριο* ανεβοκατέβαινε με πάθος, σχεδόν έβλεπε την καρδιά της να χτυπάει τρελά. «Πάγαινε πάνω, Αγγελή, σώσε μας! Την προσέχω γω...»

Τα μάτια είχαν συνηθίσει στο σκοτάδι, είδε τα χείλη της μάνας του ίδια με δυο γραμμές από μελάνι, ήθελε να πει στην αδελφή του πως πέθαινε... ίσως και να είχε πεθάνει κιόλας... έπρεπε να μείνει, να την αγκαλιάσει, να την κλάψει.

«Πάγαινεεεεε!!!!» ούρλιαξε το κορίτσι μα δεν ακούστηκε, πιο πολύ το διάβασε στα χείλη της, ίσως και να το μάντεψε, όξω οι σισανέδες είχαν ανάψει, τους άκουγε, τους μύριζε... έπρεπε να πολεμήσει... Ίσως να υπήρχε μια αμυδρή ελπίδα ακόμα.

* Μέρος της γυναικείας ψαριανής στολής, πουκάμισο.

Δεν το ξανασκέφθηκε, με σκουντιές πέρασε ανάμεσα από το έντρομο πλήθος, η θέση του ήταν στις πολεμίστρες, έπρεπε να τους κρατήσουν απόξω, πολλή ώρα είχε χάσει ήδη.

Ο αγώνας ήταν άνισος. Πολλοί περισσότεροι οι επιτιθέμενοι, καλά αρματωμένοι, είχαν πια τα κανόνια των Ψαριανών στη διάθεσή τους και τους βομβάρδιζαν από μακριά διευκολύνοντας το έργο αυτών που είχαν αποβιβαστεί. Οι δέκα χιλιάδες Τουρκαλβανοί που είχαν καταλάβει το νησί, αφού είχαν σφάξει και κάψει τα πάντα στο διάβα τους, τώρα ήταν έξω από το φρούριο και ετοιμάζονταν να ρίξουν την πορτάρα με γκασμάδες και τσεκούρια.

Αν η μάχη ήταν σώμα με σώμα, οι ηρωικοί νησιώτες μπορεί και να τους νικούσαν, ήταν αποφασισμένοι να σώσουν τον τόπο τους, να σώσουν τις οικογένειές τους. Όμως η ζυγαριά είχε γείρει πια, δεν μπορούσαν να αμυνθούν, τι να έκανε ο σισανές μπροστά στα κανόνια;

Ο Αγγελής πήρε θέση όπου του υπέδειξε ο καπετάνιος για να αποσυρθεί ένας τραυματίας και άρχισε να πυροβολεί μαζί με τους άλλους. Κάθε βόλι και ένας νεκρός, οι οχτροί δεν κρύβονταν πια, είχαν πάρει διαταγές να καταλάβουν το κάστρο, ή θα σκοτώνονταν ή θα τους εκτελούσαν οι δικοί τους, δεν είχαν επιλογή, ορμούσαν όλοι μαζί και συνωστίζονταν στην πορτάρα που ακόμη αντιστεκόταν.

Κάθε βόλι και ένας νεκρός και δεν προλάβαιναν να γεμίζουν τα όπλα οι πιτσιρικάδες, οι δωδεκάχρονοι, δεκατριάχρονοι που ήταν γι' αυτή τη δουλειά – οι λίγο μεγαλύτεροι πολεμούσαν κανονικά.

Αν και εύκολος στόχος οι Τούρκοι έτσι στριμωγμένοι στα ριζά του κάστρου, οι έγκλειστοι δεν είχαν όσα πολεμοφόδια θα χρειαζόταν. Εκτός από τη βοήθεια του Θεού απαιτούνταν πολλά, χιλιάδες βόλια και πολλές, πάρα πολλές ώρες για να αποκρούσουν τον λυσσασμένο οχτρό. Κι όλα αυτά με την προϋπόθεση να άντεχε η πορτάρα.

Η μπόμπα που κρίνει την ιστορία του νησιού πέφτει λίγο πριν η τεράστια θύρα του κάστρου υποχωρήσει στα χτυπήματα των πολιορκητών. Διαλύει τη δεξαμενή που μαζεύουν το βρόχινο νερό και ο χρόνος αρχίζει να μετράει αντίστροφα. Όλα έχουν τελειώσει. Ακόμα και να μπορούσαν να αναχαιτίσουν την ορμή του εχθρού, δεν θα έχουν σταγόνα να δροσίσουν το λαρύγγι τους. Η τελευταία μπόμπα σκοτώνει πολλούς, πολεμιστές και άμαχους, δεν υπάρχει όμως χρόνος να θρηνήσουν, πόσο μάλλον να μετρήσουν τις απώλειες, οι ζωντανοί έχουν προτεραιότητα. Οι ζωντανοί που είναι ήδη ξεγραμμένοι άμα ποιος να τ' ομολογήσει!

«Πάνω! Να έρθουν πάνω όλοι!» φωνάζει ο καπετάνιος, δεν θέλει να μείνουν τα γυναικόπαιδα στο έλεος των Τούρκων, δεν θα τους αφήσει ανυπεράσπιστους. Όλοι θα πεθάνουν, το ξέρει αυτό, αλλά όχι από το χέρι του οχτρού. Κι αυτό το ξέρει.

Ορμεί ο Αγγελής στη σκοτεινή τρύπα που οδηγεί στη σκάλα σαν να κάνει βουτιά στον Άδη, θα ανεβάσει στους ώμους τη μάνα, στην αγκαλιά την αδελφή, δεν θα τις αφήσει εκεί κάτω, θα τις υπερασπιστεί με τη ζωή του την ίδια. Η κάθοδος όμως είναι αδύνατη πια, αλαλάζοντας ανεβαίνουν όσοι είναι πιο κοντά, τείχος διαπέραστο τα μουσκεμένα από τον τρόπο κορμιά, τον σκουντούν και εκείνον προς τα πάνω, γρήγορα ξαναβγαίνει στις πολεμίστρες, ο τόπος γιομίζει, αδύνατον να χωρέσουν όλοι, αδύνατον να πολεμήσουν πια και η παραμικρή κίνηση με δυσκολία γίνεται.

Η πορτάρα του κάστρου πέφτει όταν το τελευταίο φως της μέρας βυθίζεται στο πέλαγος. Ορμούν μέσα οι άντρες με τα σαρίκια, ορμούν σφάζοντας όποιον βρίσκουν μπροστά τους. Το ισόγειο γιομίζει πεσμένα κορμιά που εμποδίζουν την ανάβαση, γλιστρούν στο αίμα και πέφτουν, σηκώνονται ξανά, έχουν μεθύσει από τη νίκη που φαίνεται τόσο κοντά και από τη χαρά που το δικό τους κεφάλι βρίσκεται ακόμη πάνω στους ώμους τους, έχουν μεθύσει από τη σαδιστική

απόλαυση να σκοτώνεις ανυπεράσπιστους. Και ανεβαίνουν, όλο ανεβαίνουν.

Ο καπετάν Βρατσάνος ξέρει τι πρέπει να γίνει, όλοι το ξέρουν. Ανταλλάσσουν ματιές οι δημογέροντες, άλλη λύση δεν υπάρχει, ο θάνατος είναι χίλιες φορές προτιμότερος από την ατίμωση. Λίγα τα πυρομαχικά τους, αλλά τη δουλειά θα την κάνουν. Δεν χρειάζονται προετοιμασίες, δεν υπάρχουν αμφιβολίες, τα λόγια είναι περιττά.

«Βάλε φωτιά, Αντώνηη!» ουρλιάζει ο Βρατσάνος και χαϊδεύει με μια τελευταία ματιά τον γιο του, η τραχηλιά γιομάτη αίματα, ίσως και να έχει λαβωθεί, μήπως και ποιος δεν αιμορραγεί αυτή τη στιγμή;

Πότε ετοιμάζονται τα πανιά τα βουτηγμένα στο κατράμι, το θειάφι, το νέφτι και το λίπος, πότε τυλίγονται στη χοντρή δάδα και πότε την παίρνει το καπετανόπουλο στα χέρια, ο Αγγελής δεν καταλαβαίνει.

Κομματιασμένο το μυαλό, κομματιασμένη και η καρδιά, όλα χίλια κομμάτια! Μάνα, αδελφή, πατρίδα, τόπος, όνειρα, χαρές, λύπες, το αμπέλι, η θάλασσα, θρύψαλα όλα μπροστά στα θολωμένα του μάτια.

Ο Αντώνης τον κοιτάει για τελευταία φορά, θα πεθάνουν, να το τέλος, έρχεται, πώς να το φανταστεί ότι θα πέθαινε στη στεριά και τόσο νέος. Αλλά θα πεθάνει λεύτερος, αυτό είναι το πιο σημαντικό.

«Γεια σου, αδέλφι» χαράζουν τα χείλη του. «Ωραία περάσαμε ως εδώ...»

Χαμογελάει ο Αγγελής, ναι, ωραία, πιο ωραία από όσο θα περίμενε ένα σκλαβωμένο ορφανό.

Θυμάται τα τρεχαλητά στις κατηφορίες του νησιού, θυμάται να στέκονται κόντρα στον αγέρα που λυσομανούσε στην κορφή του βουνού και τους φούσκωνε τις ανοιχτές τραχηλιές ουρλιάζοντας «Δεν σε φοβόμαστε, Τούρκεεεεεε!». Ονειρεύεται το ζεστό ψωμί με το μέλι που τους φίλεψε η καπετάνισσα, ανατριχιάζει στην ανάμνηση να κολυμπάνε στο παγωμένο νερό της θάλασσας Απρίλη μήνα, βλέ-

πει ξανά το αίμα να βάφει τα κύματα, τότε που βούτηξε από ψηλά και χτύπησε σε βράχο, όταν τον είχε σώσει ο Αντώνης, που τον έβγαλε λιπόθυμο και τον κουβάλησε μέχρι το σπίτι του στα χέρια.

Στον νου του έρχονται και πάλι οι όρκοι που είχανε δώσει όταν είχαν ενώσει τα αίματά τους, τα κορίτσια που κρυφοκοίταζαν, την τρεμούλα στο υπογάστριο όταν έβλεπαν άσπρα μπράτσα να φεγγίζουν κάτω από λεπτά θερινά ρούχα, θυμάται και τα λόγια του φίλου του: «Ξέρεις, Αγγελή, απ' όλα τα πράγματα σε ένα κορίτσι, παραπάνω μ' αρέσουν τα μακριά δάχτυλα... Τα σκέφτομαι να με χαϊδεύουν... να μ' αγγίζουν παντού...».

Αχ, ο έρωτας, και δεν αξιώθηκαν να τον ζήσουν.

«Βάλε φωτιά, Αντώνηηηηηηηηη!»

Βλέπει τα μάτια του ομογάλακτου και σταυραδερφού να λάμπουν από χαρά και μίσος, τον θάνατο του εχθρού σκέφτεται, όχι τον δικό του! Βλέπει το χέρι του να κατεβαίνει σταθερό, χωρίς τρέμουλο, χωρίς δισταγμό προς το μπαρούτι.

«Βάλε φωτιά, Αντώνηηηηηηηηηη!»

Η λάμψη από την έκρηξη έκανε τη νύχτα μέρα. Την είδαν στα παράλια της Μικρασίας και νόμισαν πως φλεγόταν η θάλασσα, την είδε και ο Γέρος του Μοριά* και έσκυψε ακόμα πιο χαμηλά το κεφάλι, πάει, πέθαινε τούτος ο τόπος πριν ακόμη γεννηθεί. Έφτασε και στη Βασιλεύουσα που κάποτε πίστευε στον Χριστό, δάκρυσε η Αγια-Σοφιά.

Και η Δόξα με το ματωμένο φουστάνι έπλεξε ένα στεφάνι από όσο θυμάρι είχε απομείνει στην καμένη γη και στεφάνωσε, από κει ψηλά, τους νεκρούς.

* Ο Θ. Κολοκοτρώνης τότε είχε χάσει την αρχιστρατηγία του αγώνα, λόγω του εμφυλίου που είχε ξεσπάσει μεταξύ των Φιλικών και των Κοτζαμπασιήδων της Πελοποννήσου (που εκπροσωπούσαν την ολιγαρχική παράταξη).

Πειραιάς, Δεκέμβρης 1899

Ένας άψογος κύκλος στο ταβάνι πάνω από το γραφείο. Τον σχεδίασε το φως της λάμπας που βρίσκεται δίπλα στα χαρτιά μου.

Με πνίγει ο λαιμοδέτης, μου δυσκολεύει την αναπνοή, ενώ ο σφάχτης κόβει βόλτες στο στήθος μου. Τελευταία... έρχεται όλο και πιο συχνά, στρογγυλοκάθεται στο στέρνο με τις ώρες, σαν κάτι ανεπιθύμητους συγγενείς που κανείς δεν τολμάει να τους διώξει.

Κόβει βόλτες στο στήθος μου ψάχνοντας το αδύνατο σημείο να τρυπήσει τα πλευρά, να πεταχτεί έξω. Μαζί με την καρδιά μου.

Όμως ξέρω, όπου να 'ναι θα περάσει. Μέχρι τότε θα συνεχίσω να ακροβατώ ανάμεσα στη ζωή και στον θάνατο. Το ξέρω το αίσθημα, το νιώθω τακτικά, για καιρό τώρα είναι η μόνιμή μου συντροφιά.

Νιώθω σαν να είμαι στο χείλος ενός γκρεμού, ενώ είμαστε στο χείλος του νέου αιώνα. Θα τον προλάβω; Και αν ναι, πώς θα είναι; Κι αυτή είναι η πρώτη φορά που το άγνωστο με τρομάζει, η περιέργεια με τρώει. Εμένα που όλα τα διακινδύνευσα. Όλα, ανθρώπους και παράδες.

Θα τα καταφέρω, μ' αυτόν τον σφάχτη στην καρδιά, να πέσω στη μέσα μεριά του χρόνου, εκεί που φωλιάζει ο εικοστός αιώνας;

Σαν είμαστε μικροί το λέγαμε και γελούσαμε. Ο άλλος αιώνας! Πόσο μακρινά φάνταζαν όλα τότε, απέραντο το «τώρα» όταν είσαι παιδί. Απέραντο και στα είκοσι και στα τριάντα ακόμη. Κρατάς το «τώρα» κλεισμένο στη χούφτα σου, είναι όλο δικό σου, ποιος να τολμήσει να σ' το πάρει; Και το «αύριο»... Το «αύριο» μια αδραξιά και... κοπ, στη χούφτα σου μέσα και κείνο!

Μισώ τους απολογισμούς, δεν αλλάζει κάτι. Το παρελθόν κυρίως από όλα. Ο γέγονε γέγονε ... Ποιος το 'λεγε, να δεις... Ίσως κάποιος δάσκαλος... Ναι, ναι. Καλή του ώρα.

Κοιταζόμαστε με τη Βικτωρία, τη θυμάμαι πολύ τελευταία, κοιταζόμαστε και δεν μπορούσαμε να σταματήσουμε τα γέλια.

Πόσο αστεία έμοιαζε η φράση του! Ο γέγονε γέγονε! Κάναμε πως βήχαμε, πως πνιγόμαστε για να μη μας καταλάβει πον γελούσαμε.

Ο γέγονε γέγονε, λοιπόν. Αλλά γιατί τώρα τα σκαλίζω όλα, γιατί ψάχνω...

Είναι οι τύψεις; Το άδικο που με τρώει;

Το βράδυ που ξενυχτούσαμε, κι ας είχαμε θάψει τον πατέρα, εκείνο το βράδυ που ο Απρίλης μάς λίγωνε με τα αρώματα, κείνο το βράδυ η μάνα μάς μίλησε. Ο ίδιος ποτέ δεν μας είχε πει με λεπτομέρειες τι είχε περάσει, κυρίως όμως πως όλη του τη ζωή δεν είχε συγχωρέσει τον εαυτό του που επέζησε. Ήταν βαρύς και λιγομίλητος άνθρωπος, καμιά φορά απορούσα, μπορεί και να θύμωνα με έναν τρόπο. Τότε αναρωτιόμουν αν πράγματι μας αγαπούσε. Εκεί απέδιδε τα ακριβά του λόγια, τα λιγοστά χάδια, στην έλλειψη αγάπης.

Αν και εγώ κανονικά δεν θα έπρεπε να έχω παράπονο, πάντα μου έδειχνε μια προτίμηση. Αδυναμία όχι, δεν ήταν.

Η μάνα εκείνο το βράδυ μάς είχε μιλήσει για τη ζωή του πριν τη Χαλκίδα, για τα δύσκολα παιδικά του χρόνια, για την επανάσταση στα Ψαρά, για την καταστροφή και τον χαμό των δικών του, για το ότι και εκείνος είχε σκοτώσει, πολλούς, ούτε ήξερε πόσους, για να γλιτώσει. Άμα πως ποτέ για γλιτωμό δεν τον μέτρησε...

Δεν πιστεύαμε στα αυτιά μας, όλα όσα μας έλεγε τα είχαμε ακούσει, αλλά σαν παραμύθια, τα είχαμε ακούσει όταν παίζαμε μικροί με τα άλλα παιδιά που και εκείνα κατάνονταν από πρόσφυγες, σαν τον δικό μας πατέρα. Όμως τότε ποιος έδινε σημασία σε καταγωγές και τέτοια, μόνο τα κατορθώματα μας ένοιαζαν, τα κανόνια, οι μπόμπες, τα κομμένα κεφάλια, τα αίματα, ο

εχθρός, η ανατίναξη. Σε τούτα δίνανε προσοχή. Ήταν και που δεν ξέραμε πως και ο δικός μας πατέρας...

Η μάνα επέμενε, έλεγε πως ποτέ δεν είχε συγχωρέσει τον εαυτό του που είχε επιζήσει, ενώ όλοι οι αγαπημένοι του είχαν χαθεί. Πως πάντα ένα ασήκωτο «κατηγορώ» κυκλοφορούσε στο αίμα του, πως το βάρος ποτέ δεν είχε φύγει από την καρδιά του.

Μας τα είπε για να τα μάθουμε και να καταλάβουμε πως, αν καμιά φορά μάς είχε κάνει να θυμώσουμε, αν μας είχε πικράνει, να τον συγχωρούσαμε. Και πολλά είχε καταφέρει για τόσο πληγωμένος που ήταν...

Από την έκπληξη και τη διαπίστωση πως και ο πιο δικός σου, ο πιο αγαπημένος σου μπορεί να κρύβει ένα μεγάλο μυστικό, είχαμε φτάσει στην κατανόηση. Για όλα, λοιπόν, υπάρχει μια εξήγηση.

Άμα δεν γίναμε καλύτεροι άνθρωποι, όχι εγώ πάντως, πάλι το ρεύμα της ζωής με παρέσυρε. Γιατί έπρεπε να πετύχω. Αυτός ήταν ο σκοπός μου.

Ο παράδεισος και η κόλαση μαζί.

Και προς τιμήν του ήρωα πατέρα μας, όταν οι δουλειές μου πήγαν καλά, όταν το Ποτό μ' ανέβασε ψηλά, εκεί που ήθελα πάντα δηλαδή, μόνο Ψαριανούς έπαιρνα στη δουλειά. Εις μνήμην Του.

Φέρνω το ποτήρι στο ύψος των ματιών και εξετάζω το Ποτό.

Το φως δεν επαρκεί για να αναδειχθεί το χρώμα. Ξέρω όμως πως είναι ωραίο. Το ωραιότερο χρώμα του κόσμου.

Χρυσάφι ατόφιο που, κατά λάθος —αλλά μπορεί και εσκεμμένα—, μέσα του έπεσε λίγη σκουριά.

Το κόκκινο της σκουριάς τού έδωσε τη γλύκα, την πλάνη της αμαρτίας.

Και έτσι, καθώς τίποτα δεν υπάρχει ατόφιο, ούτε χρώμα ούτε χαρά, μα ούτε και λύπη, όλοι σταλάξαμε λίγη σκουριά στη ζωή μας.

Γι' αυτό λέγω πως... σκουριά και χρυσάφι είναι όλα.

Ψαρά, Ιούνιος 1824

Ο Αγγελής δεν θυμόταν πώς είχε σωθεί από τον χαλασμό. Στα κατοπινά χρόνια, όταν οι στιγμές εκείνες ορμούσαν καταπάνω του χωρίς να τις καλεί, έβλεπε ένα παλικάρι να βγαίνει από τα χαλάσματα του κάστρου, να βγαίνει από την κόλαση την ίδια.

Σκισμένα ρούχα, κάτασπρα από τη σκόνη μαλλιά και τσίνορα, τα μάγουλα πιτσιλισμένα με αίμα. Τίνος αίμα άραγε; Ποιου σκοτωμένου από όλους; Ή μήπως το δικό του;

Τον έβλεπε να παραπατάει πάνω σε πέτρες και βράχους, να δρασκελίζει στοίβαγμένα άψυχα κορμιά, να προσπαθεί ν' ανοίξει δρόμο ανασηκώνοντας ανθρώπινα μέλη που ακόμη άδειαζαν από το αίμα, να παραμερίζει κομμένα κεφάλια με γουρλωμένα μάτια, ξεσκισμένα γυναικεία στήθια, παλάμες ανοιχτές που έμοιαζαν να τον ικετεύουν για κάτι.

Στα αυτιά του βούιζαν μπιστολιές και κραυγές, βογκητά και παράξενα μουρμουρητά, ενώ μάταια, καθώς προχωρούσε πάνω στους σκοτωμένους, μπορεί και λαβωμένους, συντοπίτες του, αναζητούσε με το βλέμμα τον Αντώνη, κι ας τον είχε δει να τινάζεται στον αέρα και να διαλύεται· αναζητούσε τη μάνα του, κι ας ήταν βέβαιος πως είχε πεθάνει πριν το κακό· τον καπετάνιο και τους συμπολεμιστές του. Μόνο την Αυγουστίνα δεν θυμόταν να αναζητήσει, στο τρελαμένο του μυαλό μέσα η αδελφή του καθόταν πάνω σε ένα λευκό σύννεφο και αρμένιζε αμέριμνη στον ουρανό.

Θόλωναν κάθε τόσο τα μάτια κι έπρεπε να τα σκουπίζει με τις βρόμικες παλάμες του για να δει, αυτή η κίνηση έβαφε κόκκινα τα

δάκρυά του, αλλά πού το περίεργο μέσα στην ώρα της απόλυτης παράνοιας; Όλα κόκκινα γύρω του, τα ερείπια, τα πτώματα, τα χόρτα, τα καμένα σπίτια, η θάλασσα στο βάθος, κόκκινα, όλα κόκκινα και τα βουνά ματωμένα, κόκκινα, αίμα έσταζε παντού, αίμα ρουφούσαν τα πάντα.

Τον έσπρωχναν οι άλλοι επιζώντες, όλοι λαβωμένοι, έμοιαζαν σαν να είχαν βγει από ανοιγμένους τάφους –και έτσι ήταν–, τον έσπρωχναν και έκανε δυο μεθυσμένα βήματα, ενώ τους άκουγε που τον παρότρυναν να βαδίσει: «Πάνε αυτοί... εμείς τώρα... να σωθούμε... τρέχα...» τέτοια του 'λεγαν για να πάρει τα πόδια του, να σωθεί, λόγια που δεν καταλάβαινε, κουβέντες που και κείνοι δεν εννοούσαν.

Έβλεπε το άγνωστο παλικάρι να κατεβαίνει από το Κάστρο μέχρι το λιμάνι κρατώντας μια ματωμένη σπάθα που είχε αρπάξει από το χέρι σκοτωμένου εχθρού. Να περνάει ανάμεσα από κουφάρια, να πατάει αλύπητα πάνω σε σκοτωμένους, να αποτελειώνει πληγωμένους, θυμόταν τον γλυκό –ναι, γλυκός ήταν!– ήχο που έκανε η σπάθα καθώς την έμπηγε, και την έμπηγε πάλι και πάλι σε στέρνα, σε κοιλιές, λαιμούς, χέρια, γόνατα, πλάτες. Συνέχεια, συνέχεια σε ό,τι και όπου έβρισκε. Πίδακας το αίμα, πολλές φορές έφτανε ως τα χείλη του, το έγλειφε, το γεύταν... Όστε έτσι είναι το αίμα του οχτρού... κανονικό σαν το δικό τους...

Τον έβλεπε να μονομαχεί με ζωντανούς, οι Τουρκαλβανοί ακόμη έπαιρναν κεφάλια χωρίς διάκριση. Κι άλλα κεφάλια, πολλά, αμέτρητα, γιόμιζε ο δρόμος τους προς τη θάλασσα, ο μουλιασμένος από αίμα, γιόμιζε κεφάλια και σαρίκια, ένα μάλιστα κύλησε για κάμποση ώρα, κόντεψε να φτάσει στην άκρη, στο κύμα. Ίσως και να 'θελε να ξεπλυθεί, ποιος ξέρει... Όμως το δικό του κεφάλι δεν το έπαιρναν, αστοχούσαν ή δεν προλάβαιναν, παρέμενε ζωντανός από τύχη και μόνο.

Και τις νύχτες, χρόνια αργότερα, όταν ύπνος δεν τον έπιανε, έβλεπε τα γαλάζια μάτια ενός παιδιού που δεν θα 'ταν πάνω από δεκαπέντε, δεκάξι χρονών, ενός αμούστακου, ξανθού παιδιού, που δεν έμοιαζε με τους εχθρούς και ποιος ξέρει από ποιας μάνα την αγκαλιά να το 'χαν αρπάξει. Ορμούσαν κατά πάνω του τα έντρομα μάτια καθώς αυτός του άνοιγε το κεφάλι στη μέση και όλη η πλάση σκεπαζόταν από εκείνο το γαλάζιο γιομάτο φρίκη βλέμμα, όσην ώρα αυτός, ο Αγγελής, ο γιος της Μαρώς, ο φιλήσυχος και ονειροπαρμένος νεαρός, προσπαθούσε να τραβήξει τη σπάθα του που παρέμενε σφηνωμένη στο κρανίο του παιδιού.

Κι ύστερα, εκείνος ο άγνωστος Αγγελής, στηριγμένος σε κάτι σαν μαγκούρα –πού το βρήκε, πώς το σκέφθηκε, άγνωστο–, περπατούσε τσαλαπατώντας ανοιγμένες κοιλιές, γλιστρούσε σε πηχτά αίματα και κατευθυνόταν ακολουθώντας τους άλλους προς τα πλοία στο λιμάνι.

Μπήκε στο ένα από τα τέσσερα που μπόρεσαν να κινήσουν, τα άλλα δεν είχαν πηδάλια και, καθώς ανοίγονταν στο ήρεμο πέλαγος, κοιτούσε τον ουρανό πέρα μακριά, πάνω από το νησί τους, τον ουρανό που έστεκε κατακόκκινος, ματωμένος και εκείνος. Μακάρι να 'χαν πεθάνει όλοι τους, μακάρι να μη ζούσαν, μακάρι και το δικό τους αίμα να είχε χυθεί στη λατρεμένη γη των προγόνων.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΔΙΛΟΓΙΑΣ ΣΚΟΥΡΙΑ ΚΑΙ ΧΡΥΣΑΦΙ

Τα Ψαρά και η θυσία των κλεισμένων στο γενοβέζικο Κάστρο. Το ενετικό Νεγρεπόντε, η Χαλκίδα με τα «τρελά νερά», που είναι πια ελληνική. Ο Πειραιάς ανερχόμενο λιμάνι και εμπορικό κέντρο. Η Αθήνα, υπό τη σκιά του Παρθενώνα, πρωτεύουσα του βασιλείου.

Σ' αυτά τα μέρη και στη φωτιά των γεγονότων του πολυτάραχου 19^{ου} αιώνα θα ζήσουν τα μέλη της οικογένειας του Αγγελή Βαμβακά, επιζώντα της καταστροφής των Ψαρών.

Ο γιος του Αντώνης, με σύμμαχο την ετεροθαλή αδελφή του Αυγουστίνα, αγαπημένη Δεσποινίδα των Τιμών της Αμαλίας, θα αλλάξει τη μοίρα της πολυμελούς οικογένειας, δημιουργώντας «το καλύτερο ποτό του κόσμου».

Οι Βαυαροί βασιλιάδες και οι οπλαρχηγοί του '21, οι Φαναριώτες, οι πολιτικοί –βασιλόφρονες και αντιφρονούντες–, οι εφοπλιστές, οι έμποροι, οι εργάτες και οι ξωμάχοι, τα μεγάλα πάθη και οι αμαρτωλοί έρωτες, στο οικογενειακό αυτό έπος, θα γίνουν η φιλοσοφική λίθος που μετατρέπει τα πάντα σε χρυσάφι, για να γεννηθεί ένα ποτό εξίσου πολύτιμο.

*Χρυσάφι απόφιο που, κατά λάθος –αλλά μπορεί και εσκεμμένα–, μέσα του έπεσε λίγη σκουριά.
Το κόκκινο της σκουριάς τού έδωσε τη γλύκα,
την πλάνη της αμαρτίας.
Και έτσι, καθώς τίποτα δεν υπάρχει απόφιο,
ούτε χρώμα ούτε χαρά, μα ούτε και λύπη,
όλοι σταλάξαμε λίγη σκουριά στη ζωή μας.
Σκουριά και χρυσάφι είναι όλα.*

ISBN: 978-618-03-2286-6

9 786180 322866

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 82286